

Xingló, V. sengle Xinglot, V. sanglot Xinguer, xinguer, V. eixanguer Xinxell, V. xenixell

XINXA, mot d'origen mossàrab, provinent del ll. CÍMEX, -ÍCIS, id., que va substituir la forma estrictament catalana *címeu*. □ 1.ª doc.: *címeu, cí mou*, S. XIV i ja en Llull; *xinxes*, princ. S. XV, StVicentF; *xinxà*, c. 1490 JPau; 1507, Busa-N., i probt. ja en el *Torcimany*.

«Los lauradós --- moltes criatures, plens de *xinxes*, les parets fumades ---», StVicentF, *Quar.*, 39.62; de nou p. 112.105 (citat a *comparer*, PÀRER). Sobre el que fa la «dida --- / qui no té llet / --- / femta de rata, / *chinchés*, menjant, / cristall portant / o caramida: / si d'altra dida / "qui la hi furtà", / menjant d'un pa / la let no cobren / ---», JRoig (*Spill*, 9133), cf. el comentari del Dr. Chabret sobre la broma que fa el gran metge del S. XV sobre aquestes supersticions (ed. Chabàs, p. 401); forma que deu ser la de l'ed. princeps, de 1530, *xinxes* en l'ed. de 1531, mentre que el ms. 20 posa «*chinges mentgant*», cosa que s'ha donat com un testimoni indirecte, el més antic, de l'existència de la pron. apitxada (de la qual suposen acríticament ultracorrecció): en realitat és més probable que resulti del fet, documentat en massa, d'influència de l'àrab, on el so de *č* no existia, però sí *ğ*, d'on tota mena de formes en tot o en part arabitzades en el parlar dels moriscos.

La forma mossàrab deu ser ja la documentada c. 1390 pel *Torc.* d'Aversó: *xinxà* (535.6), recollida en qualitat de rima rara, aplegant-n'hi altres 8 (sobretot provençalismes, i xurrismes o castellanismes). Ja en el S. XV la forma mossàrab es devia estendre cap al Nord, car el canonge barceloní Jeroni Pau c. 1490 recomana evitar «paparra per dir *xinxà*» (*BABL* XXIII, 149, § 245); Busa-N. (1507) ja només recull «*xinxà*: cimex, -icis», per més que en el seu model trobi *chisme* junt amb *chínche*: tot i que Nebrixa era andalús, i Fr. G. Busa sembla reflectir, en general, lèxic del cat. occid. (o de la zona del seu poblet epònim, ja quasi xipella); més que més notem que OPou (que sovint dóna preferència a les formes del Princ., i, encara més sovint, recull juntament les d'aquí junt amb les val.) només porta aquesta: «SUZIEDATS DEL COS: lo qui té pusses --- *chinchés*: cimex; *mosquits* ---» (*ThPu.*, 1575, 232). Després ja només *xinxà*, en els lèxics de tots tres Països: DTo., Lacav., Belv., Lab., CRos (escrit *ginja*), DFgra. etc.

També Miquel Agustí, 1617, que té lèxic ben nòrdic, sempre l'usual a la zona Banyoles-Perpinyà (com a fill d'allà i prior d'aquí): «Ni tendreu més avant *xinxes* en les parets y llits si les untau ab aygua cuyt de peix fosa; --- perdreu-les també si les arruixau ab murcades de oli cuytes ---» (*Secrets d'Agricultura*, 193); i el *DAG.* cita *xinxes* en uns *Goigs de St. Pons*, que deuen ser del NE. del Princ., potser S. XVIII o XVII.

Avui és *šinjə* pertot en els tres dominis de fonètica oriental, i *šinjə* en val. i cat. occid., fins al cim dels Pirineus (Arau, Tavascan i Esterri de Cardós, *šinjə* pl., Tor de V. Ferrera); i propagat fins a la Vall

d'Aran, on es diu en general *šinjə*; si bé encara vaig trobar la forma pròpiament gascona *šimes*, en pl., i fins *šima* (extorquit el sing.) en el poble de l'extrem NO., Bausén, 1925-6. La forma metaplàstica en -a també ha arribat per Aragó fins als Pirineus: on la resposta a l'endevinalla «una cosa petita como la mano, sube a la sierra y baja el ganado» la donaren a Bielsa en la forma «el peine y las *šinjə*s» (1965).

Per a les accs. translàtiques bastaran les dades d'*AlcM*; notem només que, com a nom del llumenet de cera, ja figura en Lab.; i en el sentit de 'treballadora de fàbrica', en un breu quadern narratiu de Coromines: «LA XINXA. Amb el cistell al braç, se'n torna a casa la *xinxà* de fàbrica, cap al tard ---; parla aspra i lleugera amb les seves companyes --- per uns camins --- bruts de pols --- i misèria --- com les taques olioses que ha deixat el cotó en les robes de la *xinxà* ---; la veïna, que té --- una gorja --- arrodonida, la troba poc dona; però el seu fill, al deixar el mugró mústic, ha rigut en els braços de la *xinxà* --- què vol dir al seu costat la vella filosa? Si aqueixa, per l'amor dels seus fills, hi posava el seu filar, la *xinxà* hi posa el seu filar i la seva hermosura», 1913 (O. C., 492b493).

D'una acc. com la implicada per la locució mall. *més dolent que carn de xinxà* [c. 1860, *Rond. de Rond.*] degué sortir *xinxà* 'mesquí' usat pels menorquins de la Florida («miserly, stingy», Razico, *Randa de Mall. i Fida.* xv, 1984, 35 i 27).

Però la forma estrictament cat., resultant normal del ll. CÍMEX, -ÍCIS, segons la nostra fonètica històrica, s'havia mantingut en català antic. Apareix encara en diversos autors del S. XIV. En el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis hi ha un «capítol --- qui posa remeys contra mosques, puces, pols, *címeus*, e a reuma e a dolor de dents»;¹ en el *Tresor de Pobres*: «no lexen viure lémens, vermes, pooyls, *címeus* ne pulces» (p. 13); i Faraudo en el seu gloss. del Libre de Medicines Particulars, traduït d'Ibn Wàfid en aquest segle, recull *címen* (p. 191), evident error de lectura per *címeu*.

Un altre error de lectura és el que s'imposa conjeturar en el *Li. de Contempl.* de Llull (III, 198): «hom és en treball e en afany, dia e nit, per pooll(s) e per puces e per *cimolls* e per mosques»: em sembla clar que l'editor va pendre erròniament els dos pals de la *u* pels dos d'una *ll* en una forma *címous*, resultant d'una labialització entre *m* i *u* (com en *té bou* < *tébeu*, *rè bou*, *cò bou*, *nè dou*, *lìdssou* etc.), ajudant a l'error el precedent *pooll* o *poolls* (més aviat que encreuament amb aquest o un hipotètic *cimol < *címou*, com suggereix *AlcM*).

Una forma de compromís entre la catalana i la mossàrbiga és *šimxa*, que Faraudo troba (p. 194) en un altre passatge d'Ibn Wàfid, i «*cimxa*: Wanzen» en el *Vocab. Cat.-Al.* de 1502 (§ 1341), el lèxic del qual presenta fort dialectalisme occidental (ribag. o val. fronterer).

En el llatí clàssic CÍMEX era masculí però, igual que PULEX, va passar al femení en llatí vulgar, i amb aquest gènere ha donat l'it. *cimice* i el cast. CHIN-CHE, en el qual ja en el S. XVII predomina aquest gè-